

Analysis of the Concept of Tawakkul in the Socio-Political Life of Imam Khomeini

Rahele. Sane¹, Amir. Javan Arasteh^{2*}, Mostafa. Farhoudi²

¹ Ph.D Student, Department of Islamic Mysticism, Faculty of Religions, University of Religions and Religions, Qom, Iran.

² Assistant Professor, Department of Islamic Mysticism, Faculty of Religions, University of Religions and Religions, Qom, Iran.

* Corresponding author email address: Am.javan@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Sane, R., Javan Arasteh, A., & Farhoudi, M. (2025). Analysis of the Concept of Tawakkul in the Socio-Political Life of Imam Khomeini. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(2), 1-15

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

This article examines the manifestations of tawakkul (trust in God) at various levels of Imam Khomeini's life, with particular emphasis on his social and political conduct as a revered spiritual leader. The study investigates whether Imam Khomeini, in relation to social and political events, embodied the highest degree of tawakkul. To achieve this aim, the research is structured into two main sections. The first part discusses the definition of tawakkul and its essential characteristics from the perspectives of the Qur'an, Islamic traditions (hadith), and the writings of mystics ('urafā'). The second part analyzes specific incidents and events throughout the socio-political life of Imam Khomeini and his corresponding responses, particularly through the lens of reliance on divine trust. This research, conducted using a descriptive-analytical method, reveals that Imam Khomeini possessed the highest level of tawakkul, based on his ethical and mystical attributes. For instance, in the face of deeply challenging events—such as the death of his son or during his return from exile to Iran—his composed and succinct response of "nothing" to a journalist's inquiry symbolized profound courage, complete submission to divine decree, and detachment from both praise and blame. These traits, considered among the most distinguishing features of a person who truly practices tawakkul, were deeply embedded in Imam Khomeini's character.

Keywords: Imam Khomeini, Tawakkul, Political, Social.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of *tawakkul*, or trust in God, has always held a central position in Islamic spirituality and political thought. In the life of Imam Khomeini, *tawakkul* transcended its theological dimensions and permeated every layer of his socio-political engagement. From his early scholarly work to the apex of revolutionary leadership, Imam Khomeini demonstrated a deep-rooted reliance on divine providence, grounding his decisions in a metaphysical conviction that God is the ultimate cause of all causes. Theoretical discussions of *tawakkul*—such as those by classical scholars like Khwāja Abdullah Ansari and Al-Qushayri—often emphasize the surrendering of one’s will, disavowal of worldly dependencies, and a resolute trust in divine wisdom (Ansari, 1996). Imam Khomeini not only internalized these teachings but transformed them into political praxis. His writings reveal a multidimensional understanding of *tawakkul*, rooted in Quranic exegesis and mystical traditions, yet functionally deployed to navigate political turbulence and existential crises (Khomeini, 1968, 1969b). These foundational insights align *tawakkul* with a series of interrelated virtues such as *sabr* (patience), *taslim* (submission), and *rida* (contentment), suggesting a spiritual system that harmonizes inner tranquility with outward activism (Mustafawi, 1989; Sajjadi, 1991).

The methodology of this study is descriptive-analytical, wherein theological discourse is interwoven with historical-political analysis. The structure unfolds in two parts: a conceptual framework of *tawakkul* and its requisites based on Quranic verses, prophetic traditions, and Sufi literature, followed by a comprehensive examination of Imam Khomeini’s socio-political decisions and behaviors. Central to the first part is a taxonomy of *tawakkul*’s essential elements—namely faith in the agent (*wakil*), belief in divine omnipotence and benevolence, and reliance without expectation (Khomeini, 1969a). The text explores how *tawakkul* differs from yet intersects with other spiritual states like *tafweedh* (delegation of affairs to God), which is described as an advanced stage where the believer recognizes no autonomy in their agency (Sajjadi, 1991; Tusi, 1976). Importantly, Imam Khomeini sees *tawakkul* not as passive resignation, but as an ontological commitment that enables fearless resistance and ethical fortitude. The second part of the study operationalizes this framework by applying it to pivotal episodes in Imam Khomeini’s life: from his resistance against the Shah’s “White Revolution” to his return from exile, each moment offers empirical validation of his internalized *tawakkul* (Rajaei, 2003).

The manifestations of *tawakkul* in Imam Khomeini’s life are perhaps most vividly observed during moments of extreme adversity. When confronted with the Shah’s land reforms and political campaigns, Imam Khomeini issued bold public statements that likened the regime’s programs to “black revolutions” orchestrated by imperialist interests. His call for boycott and mass mobilization was not merely political dissent but a theologically grounded act of defiance, rooted in the belief that divine justice outweighs worldly consequences (Rajaei, 2003). Similarly, his response to the violent raid on the Feyziyeh Seminary showcased a spiritual resilience. Refusing to flee or conceal his identity, he interpreted silence or retreat as complicity, arguing that *taqiyya* (dissimulation) was impermissible when the foundational tenets of Islam were under threat. This is a quintessential example of “active *tawakkul*,” where divine trust does not preclude strategic resistance, but rather empowers it (Mustafawi, 1989). His famed statement “Shah-doosti yani ghāratgari” (“Love for the Shah is robbery”) was not only a condemnation of tyranny but a performative utterance of faith. In each confrontation, the Imam exemplified mystical detachment and metaphysical assurance, aligning with classical definitions where the *mutawakkil* (the one who trusts) remains indifferent to praise or blame, victory or defeat (Ibn Manzoor, 1993).

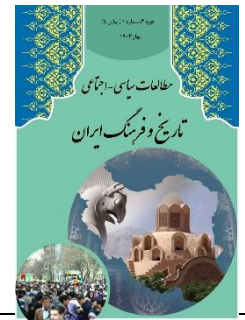
Perhaps one of the most profound illustrations of *tawakkul* occurred during the loss of his son, Mostafa. Rather than yielding to grief or public lamentation, Imam Khomeini described the event as “hidden divine favor,” invoking the mystical principle of seeing God’s hand in every calamity. His emotional composure during the funeral and his support for the bereaved family reflect the qualities of a person whose will has fused with divine decree. This reaction mirrored the highest degrees of *rida*, where the believer embraces both bounty and bereavement as equally willed by God (Khomeini, 1969b). The Imam’s unwavering peace, even while confronting existential loss, actualized the theoretical attributes described by mystics: a heart freed from attachment, a mind stilled by faith, and a soul suspended in divine reliance (Ansari, 1996; Tabatabaei, 1984). Likewise, during his arrest and subsequent exile, the Imam’s reported consolation of his own captors—who feared popular backlash—underscored a paradox: while physically detained, his spiritual agency remained unshaken. His demeanor soothed others, reversing the typical dynamic between oppressed and oppressor, and asserting once again the transformative power of *tawakkul* (Rajaei, 2003).

The climax of political *tawakkul* in Imam Khomeini’s life was undoubtedly his return to Iran in February 1979. Despite threats of assassination and aircraft sabotage, he insisted on traveling back amidst the political maelstrom. When asked by a journalist at the airport how he felt, he famously replied: “Nothing.” This minimalist response encapsulated his detachment from both elation and anxiety, embodying the Sufi archetype of the servant who remains unaffected by external states. His decision to land in Tehran—when the regime was still capable of lethal retaliation—was not driven by calculated risk but by unflinching divine trust. Furthermore, his instruction to defy martial law on February 10, 1979, was another high-stakes expression of *tawakkul*. While other revolutionaries hesitated, fearing mass casualties, Imam Khomeini issued a fatwa declaring the decree un-Islamic and called on the people to fill the streets. His refusal to relocate to safety, even when warned of potential assassination, epitomized his belief that divine will, not human force, governed outcomes (Rajaei, 2003). His response also resonates with mystical teachings that describe the *mutawakkil* as one who walks the razor’s edge of annihilation with unwavering faith in the invisible hand of providence (Salehi Manish, 2003).

In addition to crisis moments, Imam Khomeini’s routine expressions of gratitude further illustrated his *tawakkul*. After the liberation of Khorramshahr in 1982, he issued a public statement praising divine grace rather than military might, asserting that the victory was achieved through the “hand of God emerging from the sleeve of the faithful.” He frequently emphasized that true strength lay not in arms but in spiritual unity and divine reliance. His pronouncements consistently reflected the Qur’anic principle: “Victory is only from Allah” (Quran 3:126), reinforcing the metaphysical view that God, not strategy, determines history (Tabatabaei, 1984). Moreover, his reference to the revolution as a “divine movement” sustained by *yadullah* (the hand of God) reiterates his conviction that *tawakkul* was not merely a personal virtue but the animating force behind collective political transformation (Khomeini, 1968). Even in his later years, Imam Khomeini maintained that the success of the Islamic Republic depended not on alliances or military superiority, but on continued trust in God and spiritual authenticity. This holistic view fused inner transformation with societal reform, suggesting that true political revolution must begin with the self’s surrender to divine order.

In conclusion, the life of Imam Khomeini offers a singular example of how *tawakkul* can be realized not only as a personal spiritual virtue but as a guiding principle for political action. Through calm

composure in bereavement, courageous defiance of tyranny, and mystical indifference to worldly acclaim or condemnation, Imam Khomeini transformed the esoteric doctrine of *tawakkul* into a socio-political ethic of resistance and trust. His teachings challenge the dichotomy between spirituality and governance, illustrating that surrender to God need not entail political quietism but can, in fact, catalyze bold and transformative engagement with the world. As such, Imam Khomeini stands as a paradigmatic figure whose unwavering *tawakkul* shaped not only his destiny but also the course of modern Iranian history.

تحلیل مفهوم توکل در زندگی سیاسی - اجتماعی امام خمینی (ره)

راحله صانع^۱، امیر جوان آراسته^{۲*}، مصطفی فرهودی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه عرفان اسلامی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

۲. استادیار گروه عرفان اسلامی، واحد قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

* ایمیل نویسنده مسئول: Am.javan@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

صانع، راحله، جوان آراسته، امیر. و فرهودی، مصطفی. (۱۴۰۴). تحلیل مفهوم توکل در زندگی سیاسی - اجتماعی امام خمینی (ره). *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۲)، ۱۵-۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

این نوشتار، آثار مقام توکل در سطوح مختلف زندگی امام خمینی (ره)، به‌ویژه در بعد اجتماعی و سیاسی، این شخصیت والا مقام را مورد بررسی قرار می‌دهد. این پژوهش با بررسی آثار و متون ایشان به این مدعای اصلی می‌پردازد که آیا امام خمینی (ره) در ارتباط با حوادث، در بعد اجتماعی و سیاسی، دارای بالاترین مرتبه توکل بوده‌اند یا نه؟ به این منظور برای دستیابی به اهداف پژوهش، این موضوع در دو بخش کلی مورد بررسی قرار گرفته است: بخش اول - معنای توکل و لوازم ویژگی‌های آن از نگاه قرآن، روایات و آثار عرفا و در بخش دوم - حوادث و اتفاقات پیش آمده در طول زندگی اجتماعی و سیاسی امام خمینی (ره) و کنش ایشان نسبت به آن مسائل از زاویه بهره‌گیری از توکل مورد بررسی قرار گرفته است. این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی سامان یافته، نشان می‌دهد که امام خمینی (ره) با توجه به ویژگی‌های اخلاقی و عرفانی خود دارای بالاترین مرتبه از توکل بودند؛ چرا که امام در حوادثی همچون فوت فرزندشان و یا در هنگام بازگشت از تبعید به ایران با جواب «هیچ» در پاسخ خبرنگار، نشان دادند که شجاعت داشتن و راضی بودن به قضای الهی و بی تفاوتی نسبت به مدح و ذم دیگران که از شاخص‌ترین ویژگی‌های فرد متوکل است در وجود ایشان بخوبی نهادینه شده است.

کلیدواژگان: امام خمینی (ره)، توکل، سیاسی، اجتماعی

توکل در فرهنگ اسلامی از اوصاف ارزشمند در وصف مؤمنین است که در قرآن کریم: «وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»، (مائده: ۲۳) و روایات پیشوایان دین مورد تأکید قرار گرفته است. یکی از اوصاف مؤمنان، این است که در تمامی مراحل زندگی با انسجام و تحکم در کارها، در پایان هر عملی، سرنوشت خود را به دست خدای متعال می‌سپارند و همواره او را وکیل و سرپرست خویش قرار می‌دهند. این ویژگی در زندگی بزرگان دین یکی از فرازهای برجسته و بسیار آموزنده است که پیام‌های تربیتی و اخلاقی مهمی را دربرمی‌گیرد. مهم‌ترین پیام این ویژگی آن است که با وجود مهارت‌ها، آگاهی‌ها و دانش‌های مختلفی که در اختیار انسان است، باید زندگی را در مسیر توحیدی قرار داد و خداوند را علت العلل همه‌ی امور و مسبب همه اسباب دانست. توکل صفتی است که از عمق وجود شخص موحد برآمده و در همه زوایای وجودی و ابعاد زندگی او جریان می‌یابد. حضرت امام خمینی (ره) از چهره‌های تابناکی است که توکل به خداوند در زندگی پرفراز و نشیب ایشان به‌گونه بسیار برجسته خودنمایی می‌نماید. ایشان توکل و اعتماد به خداوند را در تمام مراحل زندگی خود سرلوحه قرار داده و آغاز و پایان کارهایشان را با توکل به خداوند، صبغه توحیدی می‌داده‌اند. امام خمینی (ره) به مرتبه‌ای از توکل رسیده بودند که در دوران تحصیل، مبارزه، حکومت و رهبری جامعه، تنها به خدا توجه داشتند و تنها از او می‌هراسیدند و همین ویژگی برجسته، ایشان را به مقام‌های برتر نائل نمود. سؤال اصلی این است شخصیتی که توانسته به چنین مرتبه‌ای از توکل دست یابد، آثار این توکل در زندگی ایشان چه نمودی داشته و چگونه تبلور یافته است؟

توکل در آثار عرفانی

تعریف توکل

توکل از جمله مفاهیمی است که در قرآن و روایات، مطالب فراوانی در مورد آن بیان شده است. برای تعریف توکل، ابتدا لازم است نگاه قرآن را در این رابطه بیان نمود. از نظر قرآن، توکل مایه آرامش و برتری انسان به دیگر نیروها است. خداوند یاور انسان متوکل بوده و کسی یارای مقابله با او را ندارد (آل عمران / ۱۶۰) (Tabatabaei, 1984).

مفسران، نیز همانند عرفا معانی و تعبیر متفاوت از توکل دارند که در سه معنا خلاصه می‌شود:

الف) وا نهادن امور به حق

ب) اعتماد به تدبیر حق

ج) ضمن فراهم بودن اسباب و زمینه‌های طبیعی، به حق توکل دارد یعنی توسل به سببی قلب ناپذیر است (Tabarsi; Tabatabaei, 1984).

توکل در معنای لغوی به معنای اعتماد کردن، تکیه بر کسی و اعتراف نمودن بر عجز خود، به خدا سپردن و دل بردن از اسباب دنیا و به حضرت مسبب الاسباب توجه نمودن است (Ibn Manzoor, 1993; Raghīb Esfahani, 1968) و در تعریف اصطلاحی؛ تفویض امر به شخصی و واگذاری امور به مالک علی الاطلاق در جهت مصالح او است. هم‌چنین توکل را دلبستگی و اعتماد کامل به پروردگار نیز تعریف کرده‌اند (Sajjadi, 1991).

در آثار عرفانی، معانی بسیاری در ارتباط با توکل بیان شده است، از جمله خواجه عبدالله انصاری در *منازل السائرين* که از کتب مهم عرفان عملی است، توکل را از قسم معاملات می‌داند و در باب ۲۷ این کتاب می‌گوید: «التوکل کله الامر کله الی مالک، و التعویل علی وکالته.

و هو من أصعب منازل...» (Ansari, 1996). البته این تعاریف بیشتر به لوازم توکل اشاره دارند تا معنای لغوی و اصطلاحی، دو امر اصلی در تعریف توکل وجود دارد که مورد توجه عارفان است:

اظهار به ناتوانی و عجز

اعتماد به غیر

در بررسی آثار عرفانی چون رساله قشیریه، منازل السائرین و ... به صورت کلی می‌توان، توکل را در سه معنا تعریف کرد:

الف) واگذاری امور به صاحب توکل و اعتماد به او در همه کارها

ب) قرار دادن بدن در بندگی و تعلق قلب به پرورندگی به بیان دیگر همچون مرده در دست غسل

ج) توکل بنده به خداوند در دل بریدن از تمامی خواسته‌ها و آرزوها و به‌طور کلی دل بریدن از غیر حق

امام خمینی (ره) در تعریف لغوی و اصطلاحی این واژه به تعاریف دیگران توجه داشته و به این سه معنا اشاره نموده‌اند. از نظر ایشان،

حقیقت توکل واگذاری جمیع امور به وکیل و اعتماد کردن به او و صرف نظر کردن از دیگران و چشم امید بستن از آن‌ها است. در معنای خاص‌تر توکل انداختن بدن در بندگی خداوند است (Khomeini, 1959, 1968, 1969a, 1969b).

با بررسی آیات قرآن و آثار عرفا می‌توان در نهایت توکل را به معنای توجه و امید به حق و دل بریدن و ناامید شدن از غیر حق دانست.

در تمامی تعاریف فوق، به لوازم توکل اشاره شده و کمتر به مفهوم آن پرداخته شده است.

ارکان و لوازم توکل

توکل دارای چهار رکن است که ایمان از شروط اولیه آن است. صرف ایمان زبانی فایده ندارد، بلکه حصول توکل در گرو ایمان قلبی

و باطنی است. از منظر امام خمینی (ره) توکل دارای چهار رکن است:

الف) ایمان به عمل وکیل نسبت به نیاز توکل‌کننده

ب) ایمان به توانمندی و قدرت وکیل برای برآوردن نیاز توکل‌کننده

ج) ایمان به دریغ نداشتن و عدم بخل وکیل نسبت به توکل‌کننده و برآوردن نیاز او

د) ایمان به محبت و رحمت وکیل نسبت به توکل‌کننده تا درصدد رفع نیاز او برآید (Khomeini, 1969a, 1969b).

همان‌طور که اشاره شد، تحقق ارکان توکل در گرو ایمان قلبی است. مقدمه ایمان قلبی معرفت عقلی و سپس معرفت حضوری است.

صرف داشتن علم حصولی در توکل، به معنای توکل نیست، زیرا توکل باید امری وجودی باشد تا آثار حقیقی را دربرگیرد و این امر با ایمان

قلبی قابلیت تحقق دارد. تأکید امام خمینی (ره) بر این است که ایمانی شدن توکل منوط به تحقق آن در قلب است، نه صرفاً امر معرفتی،

چراکه اگر بخواهد در حد معرفت باقی باشد دیگر توکل تحقق نیافته است (Khomeini, 1959).

برای حصول توکل ایمانی چه باید کرد؟ لوازم مورد نیاز توکل ایمانی چیست؟ همان‌گونه که اشاره شد، حصول توکل منوط به ایمان

و معرفت قلبی است، از لوازم اساسی در این مورد، اعتقاد قلبی به مسبب‌الاسباب بودن حق است، یعنی انسان باید تلاش کند تا اعتقاد خود را

تقویت نموده تا بتواند همه کارها را به خداوند مستند سازد و برای دیگران هیچ نیرو و اثری قائل نباشد. فرد بداند که خداوند او را از نیستی به

هستی آورده بدون آن‌که بنده سعی و تدبیری در آن داشته باشد. هم‌چنین توجه کند که خداوند انسان را در صلب پدر و رحم مادرش قرار

داده است بدون آن‌که خودش اطلاعی داشته باشد و یا اعضا و جوارح را که سرمایه زندگی او بوده در دنیا به او عطا کرده است تا توسط آن‌ها

ضروریات زندگی‌اش تأمین شود. خداوند نسبت به متوکل مهربان‌تر از پدر و مادر بوده و ضمانت خاص خود را معطوف او نموده است. آیا ممکن

است خداوند کار کسی را که به او پناه برده و از غیر او دل بریده به دیگری واگذارد و یا این که ضایع گرداند؟ عقل چنین احتمالی را نمی‌پذیرد و دروغ‌گویان و عاجزانند که وعده می‌دهند و عمل نمی‌کنند. اما خداوند منزله از چنین نقصی است. برای رسیدن به باور قلبی، انسان باید در کار کسانی که به مقام توکل دست یافته‌اند، غور کند و بداند چگونه به این نتیجه رسیده است و بعد داستان‌هایی که بیانگر روزی دادن خداوند نسبت به بندگان است را بخواند و ببیند که روزی را که تصورش نمی‌کردند، به آن‌ها عطا کرده است (Naraqi, 1969).

لوازم توکل عبارت‌اند از:

الف) دل بریدن سالک از دیگران

ب) ایمان به مسبب‌الاسباب بودن حق

ج) اعتماد کامل به او در همه زمینه است. همه اینها جز با تلاش و ایمان قلبی حاصل نخواهد شد

ویژگی‌های توکل

عارف صاحب مقام، باید حق مقام را به صورت کامل به‌جا آورد تا بتواند ادعای مقام را اثبات کند. از کجا باید متوجه شویم که عارف در مقام صبر یا توکل یا دیگر مقامات است؟ با توجه به تعریف، هر کدام از مقام‌ها دارای ویژگی‌ها و شاخصه‌هایی هستند که بعد از ملکه شدن و ثبوت عارف در آن مقام، این ویژگی‌ها از او ظاهر می‌شود. به‌طور مثال فردی که در مقام صبر است، از نشانه‌های صبر عدم شکوه و گلایه در هنگام مواجهه با مصیبت است، یا در ارتباط با تسلیم هم این است که عارف در هر نوع بلا و مصیبت راضی و تسلیم است و ... با توجه به ویژگی‌ها و خصوصیتی که از فرد صاحب مقام به ظهور می‌رسد، می‌توان گفت: او دارای چنین مقامی است. چراکه ابتدا به صورت تئوری و نظری آن مقام را تعریف کردیم. توکل هم از جمله مقاماتی است که اگر عارف بر آن مداومت کند، توانایی ظاهرسازی ویژگی‌های متناسب با توکل را در خود دارد. در ادامه ویژگی‌ها را در چند مورد می‌توان بیان نمود که عبارتند از:

- فرد متوکل سؤال نمی‌کند، هنگام توکل آن را کنار نمی‌گذارد و زمانی که آن را فراگرفت مساله خود را حل کرده و در پی طمع و ذخیره‌اش نیست.
- فرد متوکل نسبت به رد و قبول یا سود و زیان حالت خنثی دارد.
- فرد متوکل در نزد حق همانند مرده در نزد غسل است و هیچ اراده و تدبیر و حرکتی ندارد.
- فرد متوکل به تقدیرات الهی راضی است.
- فرد متوکل در عبودیت حق بوده و به غیر حق دل‌بستگی ندارد.
- اگر خدا به او نعمتی دهد شکر می‌کند و اگر نه صبر می‌کند.
- در حال زندگی می‌کند و اندوه فردایش را نمی‌خورد.
- از عصیان و عنان نسبت به خدا دست می‌کشد و همانی می‌شود که حق می‌خواهد.
- در ارتباط با مسایل و مشکلات حالت سکون و بدون اضطراب دارد.
- نسبت به کسب روزی غمی ندارد (Ansari, 1996; Ibn Manzoor, 1993; Mustafawi, 1989).

مفاهیم مرتبط با توکل

توکل به معنای اعتماد به حق و دل بریدن از غیر است که اساس آن ایمان و باور قلبی است، البته مفاهیم دیگری وجود دارند که در ظاهر تقارب معنایی با توکل دارند و موجب مترادف دانستن این مفاهیم با توکل شده است. در این بخش صرفاً اشاره‌ای اجمالی به این مفاهیم می‌شود، از جمله مفاهیم، رضا، تفویض و تسلیم.

رضا به معنای ترک اعتراض به مقدرات خداست؛ هم در ظاهر و هم در باطن (Jarr, 1991) کسی که صاحب مقام رضا است، همواره در لذت و سرور و راحتی به سر می‌برد؛ زیرا در نظر او فقیر و غنی و باقی ماندن و از بین رفتن عزت بر دیگری برتری ندارد و غمی بر دلش نیست. زیرا، او همه را صادر از خدای تعالی می‌داند و چون محبت خداوند بر دلش رسوخ کرده، عاشق همه افعال خداوند است. صاحب مقام رضا، راضی است (Moin, 1992) و «شرط للقاصد الدخول فی الرضاء. و ارضی اسم للوقوف الصادق حیث ما وقف العبد...» (Ansari, 1996). اکنون پس از شناختن مقام رضا، به راحتی می‌توان تفاوت آن را با مقام توکل تشخیص داد. فرد توکل‌کننده در طلب خیر و صلاح خود است و خداوند را فاعل خیر می‌داند، ولی در مقام رضا، بنده اراده خود را در اراده حق فانی کرده است و برای خودش اختیاری نمی‌داند. (Khomeini, 1969b).

تفویض به لحاظ لغوی به معنای تکیه کردن بر دیگری در کار و سپردن کار به او است. (ابن منظور ۱۴۱۴ق، ۷: ۲۱۰) اما، در مورد معنای اصطلاحی تفویض باید گفت: این واژه در کلام و فلسفه به معنای اختیار است و در مقابل جبر قرار می‌گیرد؛ در این جا منظور آن است که خداوند اداره امور زندگی را تا حدود زیادی یا حتی به‌طور کامل به انسان واگذار کرده است. این مساله در مشرب‌های مختلف کلامی مورد اختلاف است. در اصطلاح عرفانی، تفویض به معنای واگذاری امر یا امور زندگی از طرف انسان به خداوند است و یکی از منازل سلوکی است (Mustafawi, 1989). هم‌چنین در معنی اصطلاحی نیز آمده «تفویض نزد عرفا آن است که عبد تمام کارهای خود را واگذار به‌خداوند متعال کند و آن قبل از وقوع و بعد از توکل است. زیرا که توکل به اسقاط اسباب ممکن باشد که در آن مقام، عبد به قلب خود اعتماد بر خدا کند در حصول سبب و لکن در تفویض، تسلیم امور کند به‌سوی حق، هم از لحاظ اسباب و هم از لحاظ مسببات، پس تفویض بالاتر از توکل است» (Sajjadi, 1991).

پس معنای تفویض وسیع‌تر، لطیف‌تر و دقیق‌تر از توکل است. در تفویض متوکل قوت را از خود نمی‌بیند و خدا را متصرف در امور می‌داند. او به این مقام رسیده و می‌داند و یقین دارد که هر کاری از او سر می‌زند، از طرف خداست و برای خود در انجام کارها تاثیری نمی‌بیند. اما در توکل، توکل‌کننده خدای متعال را نماینده خویش می‌داند تا کسب خیر و مصلحت را توسط خدا به دست آورد (Khomeini, 1969b). تسلیم مصدر باب تفعیل از ماده "س - ل - م" به معنای گردن نهادن، پذیرفتن، سرسپردن به دیگری و رام بودن در برابر اوست (Mustafawi, 1989) و به لحاظ اصطلاحی، إطاعت از امر خدا، استقبال از قضا و اعتراض نکردن به مصائب و ناملایمات و اخلاص در توحید است (Jurjani & Seema, 1958) و نیز در اوصاف الاشراف این‌گونه گفته شده: «تسلیم، باز سپردن باشد و در این موضع، مراد از تسلیم، آن است که هر چه سالک، آن را به‌خود نسبتی کرده باشد، آن را با خدای سپارد و این مرتبه، بالاتر توکل باشد؛ چه در توکل، کاری که با خدای می‌گذارد، به مثابت آن است که او را وکیل می‌کند؛ پس تعلق خود به آن کار باقی می‌ماند. و در تسلیم، قطع آن تعلق می‌کند تا هر امری که او را به‌خود، متعلق می‌شمرد، همه را متعلق به او داند» (Tusi, 1976) و نیز «مقام تسلیم آن‌گاه دست یافتنی است که انسان خود را به تمام و کمال و در همه ابعاد تحت ولایت خداوند سبحان بداند و دریابد که در همه ابعاد ذات و صفات و افعال خود به خداوند قائم است و از خود هیچ استقلالی ندارد، بنابراین اعتقاد به ولایت خداوند می‌طلبد که شخص خود را هیچ‌کاره دانسته و هیچ‌گونه استقلالی برای خود نبیند و خود را زمامدار سود و زیان و مرگ و زندگی خویش نداند» (Tabatabaei, 1984). «و ذات و صفات و افعال خود را به مالک قدیم آن‌ها،

یعنی خداوند، باز گرداند» (Salehi Manish, 2003). امام صادق (ع) در حدیث معروف «جنود عقل و جهل» تسلیم را از لوازم عقل شمرده‌اند و ضد آن را شک می‌دانند (Tareehi, 1983).

در قرآن کلمه تسلیم به معنای گردن نهادن به امر خدا و رسول و یک بار به معنای تحیت و تعظیم به کار رفته است. (زخرف: ۶؛ قصص: ۶). امام خمینی (ره) تسلیم را عبارت از انقیاد باطنی و اعتقاد قلبی و سلامت نفس از عیوب و خالی بودن آن از ملکات خبیثه می‌داند. به اعتقاد ایشان تسلیم یکی از صفات نیکوی مؤمن است که به واسطه طی مقامات معنوی و معارف الهی محقق می‌شود و کسی که تسلیم حق و اولیاء خدا باشد در مقابل آن‌ها چون و چرا نکند؛ لذا زودتر به مقصد می‌رسد. انسان باید بکوشد تا طیب حاذق پیدا کند و چون طیبی کامل یافت، در نسخه‌های او اگر چون و چرا کند و تسلیم او نشود و با عقل خود بخواهد خود را علاج کند، چه بسا که به هلاکت رسد (Khomeini, 1968).

امام خمینی (ره) معتقد است مرتبه‌ای از مقام تسلیم، فوق مقام توکل و رضاست. زیرا اگر سالک اهل طلب و محبت و به دور از انانیت و نفسانیات باشد، خداوند متعال با یک جلوه و جذب او را به فنا و صعق مطلق می‌رساند، همان‌گونه که برای حضرت موسی (علیه‌السلام) روی داد و اگر هم دارای نقصی باشد، با همین جلوه رحمانی که از روی عنایت خاص الهی حاصل شده، از میان برمی‌خیزد که این مقام از تسلیم، از توکل و رضا به قضای الهی بالاتر است (Khomeini, 1968).

نمود توکل در بعد سیاسی، اجتماعی و زندگی امام خمینی (ره)

باتوجه به بررسی مفهوم و ویژگی‌ها و آثار توکل، می‌توان نمودهای عملی آن را در سیره و کنش‌های فرد در مقابله با حوادث و مسایل در سطح اجتماعی و سیاسی مورد بررسی قرار داد. زیرا کسی که صاحب مقامی است تا حق آن مقام را ادا نکند، نمی‌تواند به مقام دیگر راه پیدا کند. با این مبنا، ویژگی‌ها و صفات توکل در اعمال و رفتار صاحب مقام توکل باید نمود بیرونی داشته باشد.

همان‌طور که اشاره گردید، هدف از نگارش مقاله بررسی آثار و ویژگی‌های توکل در سیره اجتماعی و سیاسی امام خمینی (ره) به‌عنوان رهبرانقلاب و یک شخص تأثیرگذار در عصر حاضر، به‌ویژه در حوزه سیاسی و اجتماعی است که دارای رفتارها و کنش‌های متفاوت در حوادث و جریان‌های مختلف انقلاب و دوران مبارزاتی و بعد از انقلاب داشته است. با این نگاه مسایل مهم در سیره امام خمینی (ره) در دو بعد سیاسی و اجتماعی و در سه سطح طبقه‌بندی می‌گردد. ویژگی‌های شاخص ایشان شجاعت داشتن و راضی به قضای الهی و بی‌تفاوتی نسبت به مدح و ذم دیگران بوده است.

توکل و شجاعت

یکی از موارد شجاعت را می‌توان مخالفت امام خمینی (ره) با طرح انقلاب سفید شاه را نام برد. در دی ماه سال ۱۳۴۱ طرحی جدید توسط شاه با عنوان «انقلاب سفید» یا «انقلاب شاه و میهن» با اصولی شش‌گانه اعلام شد. از بندهای معروف این اصول، الغای رژیم ارباب و رعیتی بود. شاه از مردم می‌خواست که به پای صندوق‌ها آمده و به آن رأی بدهند. امام خمینی (ره) این لایحه را به سود آمریکا و اسرائیل می‌دانست. ایشان از علما خواستند که رفراندم را تحریم کنند. ولی علما می‌گفتند: توان مقابله با شاه را ندارند و برخی از علما آن لایحه را پذیرفتند. در نهایت امام خمینی (ره) بیانیه شدیدی اللحنی را برای شاه ارسال کرد. اما با این وجود، رفراندم برگزار و لایحه تصویب شد. امام سرانجام طی بیانیه‌ای عید نوروز سال ۱۳۴۲ را عزای عمومی اعلام کرد. در این بیانیه از انقلاب سفید شاه به «انقلاب سیاه» تعبیر نمود و آن را هم‌سو با اهداف آمریکا و اسرائیل دانست. «این‌جانب عید نوروز را به‌عنوان عزا و تسلیت به امام عصر - عجل‌الله تعالی فرجه - جلوس می‌کنم و به مردم اعلام خطر می‌نمایم، مقتضی است حضرات آقایان نیز همین رویه را اتخاذ فرمایند تا ملت مسلمان از مصیبت‌های وارده به اسلام و مسلمین اطلاع حاصل نمایند» (Rajaei, 2003) امام فرمودند: دستگاه جبار بداند که اگر بخواهد به اسلام تجاوز کند و احکام کفر را در بلاد

اسلامی جاری سازد، من در کمین آن‌ها ایستاده‌ام. من تا آخرین لحظه‌های زندگی‌ام از نوامیس اسلام و مسلمین دفاع می‌کنم. من به حکم اسلام که به ما دستور جهاد و مقابله داده است، در برابر خیانت به اسلام دست روی دست نمی‌گذارم و ساکت نمی‌نشینم ... تا من هستم نمی‌گذارم قوانین مخالف اسلام تصویب و اجرا شود (Rajaei, 2003). همه این موارد اشاره به شجاعت و روح بزرگ امام خمینی (ره) و عبودیت حق و عدم وابستگی به غیر که نشأت گرفته از بعد توکل ایشان بود، اشاره دارد.

از موارد دیگر، حمله به مدرسه فیضیه قم است. روز دوم فروردین سال ۱۳۴۲، مصادف با سال روز شهادت امام جعفر صادق (علیه السلام) بود، مجالس بسیاری به همین مناسبت در قم برگزار شده بود. یکی از این مجالس به دعوت مرجع بزرگ آن زمان سید محمدرضا گلپایگانی (رحمه الله علیه)، در مدرسه فیضیه بود. مأموران شاه در اواسط سخنرانی، وارد مدرسه شدند و طلاب را مورد حمله و ضرب و شتم قرار دادند. در این سخنرانی امام خمینی (ره)، شاه را عامل اصلی این جنایت و هم‌پیمان اسرائیل و امریکا معرفی می‌کند و سکوت آن روز را همراهی با دستگاه جبار می‌داند. امام در پی حادثه مدرسه فیضیه کاری ویژه انجام می‌دهند و آن صدور بیانیه‌ای تحت عنوان شاه دوستی یعنی غارتگری است، را صادر می‌کنند که در این اعلامیه شاه را محاکمه می‌کند و تقیه را در آن شرایط حرام می‌داند. وی در پیامی خطاب به علمای تهران می‌نویسند: «حضرات آقایان توجه دارند اصول اسلام در معرض خطر است. قرآن و مذهب در مخاطره است. با این احتمال، تقیه حرام است و اظهار حقایق واجب ولو بلغ ما بلغ» (Rajaei, 2003). عبودیت خداوند در حال و اعتماد داشتن به او در هر شرایط، ندیدن قدرت دیگری غیر از او، از آثار توکل است که امام خمینی (ره) در مراحل مختلف سیره عملی خویش به صورت ویژه، آن مقام را دارا بودند و اقدام به اخذ تصمیمات شگرفی کرده بودند که توانسته بود مسیر مبارزه در راه پیروزی اسلام را تغییر دهند.

نمونه دیگر در سیره ایشان چنین آمده: «از یکی از دوستان خانوادگی امام خمینی (ره) صفت مشخصه او را پرسیدم. صحنه‌ای را برایم تعریف کرد که در سی و پنج سال قبل اتفاق افتاده بود. کوچک‌ترین فرزند خانواده در حوض غرق شده بود، مادر مویه‌کنان گریه می‌کرد. مجتهدی بروی جنازه مشغول نماز خواندن بود که امام خمینی وارد شد. با تمام عشق و علاقه به این دخترش داشت، در قیافه او اثری از تغییر مشاهده نشد؛ چند لحظه مکث کرد و گفت: «امانتی بود از جانب خدا که خودش پس گرفت.» و سپس شروع به نماز کرد. خمینی عقیده داشت که خدا همیشه در کنار او است» (برداشت از سیره امام خمینی، ۳: ۱۸۷) این نوع نگرش به مسایل و از دست دادن نعمات الهی نمونه بارزی از مقام شکرگزاری نعمت و صبر بر از دست دادن آن در فرد متوکل است که در ایشان به صورت مشخصی بروز نموده است.

توکل و صبر

از وقایع دیگر زمان بازداشت امام خمینی (ره) و انتقال ایشان به تهران است. به نقل از حسن روحانی در کتاب *برداشت‌هایی از سیره امام خمینی (ره)* آمده که می‌گوید: «یکی از نزدیکان‌شان تعریف کردند که وقتی امام را به تهران تبعید کردند، چند روز که گذشت خدمتشان شرفیاب شده عرض کردم: آقا موقعی که ریختند در منزل تان و حضرتعالی را آوردند، دوست داریم شرحی از کیفیت ماجرا را بیان بفرمایید. امام لبخندی زد و فرمودند: بله این‌ها ریختند تو خانه و لگد زدند به در و در را شکستند، من با آن‌ها نهیب زدم که بروید، من خودم می‌آیم لباس‌ها را پوشیدم و بعد آمدم سوار ماشین شدم.

ما در صندلی عقب وسط نشسته بودیم یک نفر این طرف من نشسته بود یک نفر آن طرف، آن‌ها مسلح هم بودند، اما در موقع حرکت مشاهده کردم که عجیب مضطربند، کف پای این‌ها به کف ماشین می‌خورد که خیلی محسوس بود. من نگاهی کردم به صورت‌شان و گفتم چرا حالتان اینجوری شده؟ چرا پاهای تان دارد این جور می‌شود؟ گفتند: آقا واقعیتش می‌ترسیم؛ آن چنان رعب و ترس ما را فرا گرفته که اگر مردم قم بفهمند که ما شما را داریم می‌بریم، چی برای ما پیش خواهد آمد. بعد امام فرمودند:

من دست گذاشتم روی پاهایشان و گفتم من هستم، ناراحت نباشید؛ من تا با شما هستم مضطرب نباشید. خلاصه این که این‌ها تسکین پیدا کردند و اضطراب این‌ها برطرف شد» (Rajaei, 2003). ایشان همیشه در حال زندگی کرده و غم فردا را به واسطه توکل بالایشان نداشتند.

امام خمینی (ره) در یک سال قبل از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی در پاسخ به نامه انجمن اسلامی دانشجویان ایرانی هند این‌گونه می‌نویسد: من امید پیروزی دارم و به شما وعده می‌دهم. با توکل به خدای تعالی، پیوستن شما به اتحادیه دانشجویان اروپا بجاست باید تمام اقشار به هم بستگی داشته و با یک صدا، آزادی و استقلال خود را به دست آورند (Mustafawi, 1989) یا در ۱۸ مرداد ماه سال ۱۳۵۹ در جمع اعضای کنگره آزادی قدس می‌فرمایند: «شما گمان نکنید که ایران دارای سلاح بود. ایران سلاحش سنگ بود، چوب، مشت ... لکن سلاح معنوی داشت. سلاح معنوی اش ایمان به مکتب، ایمان به خدای تبارک و تعالی و توکل به مبدأ قدرت و وحدت کلمه بود» (Mustafawi, 1989).

یکی دیگر از مواردی که می‌توان به عنوان نمود عملی توکل در سطح اجتماعی و سیاسی به آن اشاره کرد، بازگشت امام خمینی (ره) از پاریس به ایران است، چراکه احتمال ربوده شدن هواپیما و یا سرنگونی آن و یا دستگیری ایشان به محض ورود به ایران بسیار بالا بود و به رغم مخالفت‌های همراهان‌شان، امام تصمیم به بازگشت به ایران را می‌گیرند و یکی از تاریخی‌ترین مصاحبه‌های خود را در این دوران دارند. در جواب سؤال خبرنگاری که از ایشان پرسید: چه حسی از بازگشت به ایران دارید؟ می‌فرمایند: «هیچ!». در این مورد می‌توان آن ویژگی فرد متوکل که حالت خنثی به نوعی بی‌توجهی به مدح و ذم را دارد و این که نگران نیست و اعتماد و توکل ایشان فقط به خدا است، را به وضوح مشاهده نمود. چراکه احتمال سرنگونی هواپیما و آسیب رساندن دشمنان می‌رفت، یا این که امام به عنوان رهبر انقلاب بعد از سال‌ها تبعید پیروزمندانه به کشور برمی‌گشت، در حالت عادی ایشان باید نسبت به این مساله حس خرسندی و رضایت داشته باشند که در جواب فرمودند: «هیچ».

نمونه دیگر، شکسته شدن حکومت نظامی به فرمان امام خمینی (ره) در روز ۲۱ بهمن سال ۱۳۵۷ است. فرماندار نظامی تهران و حومه در اعلامیه شماره ۴۰ خود مقررات منع عبور و مرور، یعنی حکومت نظامی، در شهر را برقرار کرده بود. در پی انتشار این اعلامیه، امام خمینی (ره) بلافاصله در پیامی از مردم خواستند تا مقررات منع رفت و آمد را نادیده گرفته و به خیابان‌ها بیایند. و در بیانیه‌ای چنین گفتند: «اعلامیه امروز حکومت نظامی، خدعه و خلاف شرع است و مردم به هیچ‌وجه به آن اعتنا نکنند. برادران و خواهران عزیزم! هراسی به خود راه ندهید که به خواست خداوند تعالی حق پیروز است (Rajaei, 2003). در شرح این واقعه، حجت‌الاسلام و المسلمین روح‌الله حسینیان در بخشی از کتاب «یک‌سال مبارزه برای سرنگونی رژیم شاه» می‌نویسد: «بختیار در صبح روز ۲۱ بهمن به سپهبد رحیمی فرماندار نظامی تهران دستور داد تا ساعت عبور و مرور را محدود کند. به دنبال انتشار اطلاعیه حکومت نظامی، یاران امام خمینی از قبل توسط سرهنگ محمدرضا رحیمی از تصمیم حکومت نظامی مطلع شده بودند، با اصرار از امام می‌خواستند تا به جای امنی منتقل شوند، ولی امام خمینی با این اقدام مخالفت کردند. نکته مهم این بود که مردم باید چه کنند؟ موضوع از امام سؤال شد. امام خمینی فرمودند: «مردم در خیابان‌ها بمانند و به منازل‌شان نروند»، این تصمیم برای بسیاری از رهبران انقلابی سخت بود. یکی از بزرگان نهضت با امام تماس گرفت و گفت: «آقا! اگر خون این مردم ریخته شود، نمی‌توانیم پاسخ‌گو باشیم. رژیم قصد قتل عام و کشتار مردم را دارد». ایشان بر نظر خود اصرار ورزیدند. امام خمینی فرمودند: «اگر این تکلیف الهی باشد، شما چه می‌گویید؟» نامبرده با این جمله سکوت کردند. بعد از آن آیت‌الله طالقانی گفت: «یا من بعد از یک عمر از سیاست چیزی نمی‌فهمم یا این سید با عالم دیگری ارتباط دارد». به دنبال انتشار پیام امام خمینی (ره) مردم از خانه‌ها بیرون ریختند و در سرتاسر

تهران دست به تظاهرات زدند. در این مورد هم امام خمینی با تعیین موقعیت بدون هیچ سوآلی از عوالب کار به خدا توکل کامل داشته و تقدیر امور را به حق تعالی واگذار نموده است.

آیت الله مظاهری چنین نقل می‌کند که: امام در جلسه‌ای خصوصی به اینجانب فرمودند من معتقدم که این انقلاب را از ابتدا تاکنون، دست قدرت الهی که فوق تمام دست‌هاست به این‌جا آورده است و همان «یدالله» این انقلاب عظیم را حفظ می‌فرماید (Rajaei, 2003). آیت الله محمد گیلانی درباره ایشان می‌گوید: «امام خمینی اعتقاد بالایی نسبت به غیب و امدادهای الهی داشت و معتقد بود که انسان در مسیر الهی دستگیری می‌شود. این مورد هم نمونه‌هایی از این مقوله است» (Rajaei, 2003). در همه حال عبودیت حق در ایشان به‌طور کامل مشاهده می‌شود.

از موارد دیگری که می‌توان اوج توکل امام خمینی (ره) و رضایت او نسبت به مقدرات الهی را بیان کرد، زمان فوت فرزندشان حاج آقا مصطفی است. سید محمد دعایی می‌گوید: «حضرت امام در برخورد با فاجعه شنیدن شهادت فرزندشان در چند مرحله عکس‌العمل نشان دادند. اول در لحظه شنیدن این خبر دردناک بود. دوم در لحظه‌ای که سر مزار پسر حاضر شد و سوم هنگامی که به منزل فرزندش سر زد و خانواده پسرشان را دلداری داد. این سه مرحله بسیار تکان دهنده بود ... ایشان از حادثه شهادت فرزندشان به‌عنوان الطاف خفیفه الهی یاد می‌کنند (Rajaei, 2003). در این مورد هم خصوصیت فردی امام خمینی (ره) همانند مرده نزد غسل است و با درجه‌ای از توکل نسبت به تقدیرات الهی راضی است.

مورد دیگر این است که در نوروز سال ۱۳۴۲ زمانی که در اثر جریان‌های مدرسه فیضیه قتلگاه طلاب شده بود، فرزند ایشان سید احمد می‌گوید: «عده‌ای آمدند که امام منزل‌شان را ترک کنند و برای چند شبی در جای دیگر باشند، اما امام خمینی (ره) به آنان گفتند: «متکی به خدا باشید، بروید که خمینی از این‌جا هیچ کجا نخواهد رفت.» و به قدری جمله متکی به خدا را محکم گفتند که حاضرین گریستند. گفتن امام و حالت امام در موقع ادای این جملات دیدنی است، وقتی امام از خدا سخن می‌گوید چهره‌شان بشاش می‌شود (Rajaei, 2003). غرق در عبودیت خدا و عدم دل‌بستگی به غیر در همه حالات ایشان تبلور داشت.

توکل و شکر

نمونه‌ای از این مقام در پیامی که به مناسبت آزادی خرمشهر فرمودند، به چشم می‌خورد. در بخشی از پیام، امام خمینی (ره) می‌فرمایند: «سپاس بی‌حد بر خداوند قادر که کشور اسلامی و رزمندگان متعهد و فداکار آن را مورد عنایت و حمایت خویش قرار داد و نصر بزرگ خود را نصیب فرمود. این جانب با یقین «ما النصر الا من عند الله» از فرزندان اسلام و قوای سلحشور مسلح که دست قدرت حق از آستین آن بیرون آمد ... و ندای الله اکبر را در خرمشهر عزیز طنین انداز کرد و پرچم پرافتخار لا اله الا الله را بر فراز آن شهر برافراشت و ... تشکر می‌کنم و آنان فوق تشکر امثال من هستند. آنان به یقین مورد تقدیر ناجی بشریت برپا کننده عدل الهی در سراسر گیتی می‌باشند (همان، ۱۶: ۲۵۷). شکرگزاری در همه حال از ویژگی‌های بارز ایشان بود.

نمونه‌های ذکر شده تنها بخش کوچکی از سیره امام خمینی (ره) در سطح اجتماعی و سیاسی است. مقاله حاضر مجال پرداختن به همه آن موارد را ندارد، به همین جهت موارد شاخص بیان گردید. بنظر نگارنده اوج توکل را می‌توان در واقعه فوت فرزند ارشد امام و در جواب سؤال خبرنگار در لحظه حضور در هواپیما قبل از ورود به ایران مشاهده کرد. چراکه حضور در هواپیما و بازگشت مفتدرانه به وطن پس از چند سال و ویژگی حالت خنثایی فرد متوکل نسبت به مدح و ذم و پیروزی را به ذهن می‌رساند و واقعه فوت سخت و دشوار فرزندشان هم ویژگی فرد متوکل در راضی بودن به تقدیرات الهی را بیان می‌نماید که کمتر در اشخاص سیاسی و مذهبی مشاهده می‌گردد. البته یک اثر مشترک در تمامی بیانات و اقدامات امام راحل وجود داشت که اطرافیان ایشان نیز به آن اشاره داشته‌اند صفت شجاعت ایشان است که بر گرفته از روح

بلند ایشان در عبودیت خدا و عدم وابستگی به غیر حق بوده است که در حوادث و مسایل و بیانات گوناگون امام خمینی (ره) به چشم می‌خورد. به هر حال ما می‌توانیم هریک از این ویژگی‌ها و آثار توکل در بعد عملی، بخصوص در سطح اجتماعی و سیاسی ایشان را به‌خوبی درک کرده و به یک معنا این شخصیت بزرگ و والا مقام را به‌عنوان نمود واقعی تعیین یافته صفات توکل در عصر حاضر، به جامعه و نسل جوان معرفی نمود.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش با استفاده از رویکرد توصیفی و تحلیل به بررسی مفهوم، لوازم، آثار توکل و دسته‌بندی این آثار و ویژگی‌های آن پرداخته شد و سپس مصادیق عینی از جریان‌ات سیاسی و اجتماعی حیات امام خمینی (ره) را که به نوعی بیان توکل ایشان بود را براساس آن ویژگی‌های طبقه‌بندی شده؛ بیان و تبیین گردید. توکل در معنا واگذاری امور به صاحب توکل و اعتماد او در همه کارها است که دارای چهار رکن است ۱- ایمان به عمل و کیل نسبت به نیاز توکل کننده، ۲- ایمان به توانمندی و قدرت و کیل برای برآوردن نیاز توکل کننده، ۳- ایمان به دریغ نداشتن و عدم بخل و کیل نسبت به توکل کننده و برآوردن نیاز او، ۴- ایمان به محبت و رحمت و کیل نسبت به توکل کننده تا در صدد رفع نیاز او برآید و از لوازم آن سه مورد بیان شد که عبارت است: دل بریدن سالک از دیگران، ایمان به مسبب الاسباب بودن حق و اعتماد کامل به او در همه زمینه‌ها است. با توجه به مبانی بیان شده ویژگی‌های فرد متوکل عبارت از: ۱- فرد متوکل نسبت به رد و قبول و سود و زیان حالت خنثی دارد. ۲- فرد متوکل در نزد حق همانند مرده در نزد غسال است و هیچ اراده و تدبیر و حرکتی ندارد. ۳- فرد متوکل به تقدیرات الهی راضی است. ۴- فرد متوکل در عبودیت حق و به غیر دل بستگی ندارد. ۵- فرد متوکل اگر خدا به او نعمتی دهد شکر می‌کند و اگر نه بر آن صبر می‌کند. ۶- فرد متوکل در حال زندگی می‌کند و اندوه فردایش را نمی‌خورد. فرد متوکل از عصیان و عنان نسبت به خدا دست می‌کشد و همانی می‌شود که حق می‌خواهد. ۷- فرد متوکل در ارتباط با مسائل و مشکلات حالت سکون و بدون اضطراب دارد. ۸- فرد متوکل نسبت به کسب روزی غمی ندارد.

ویژگی‌های بیان شده به‌عنوان شاخصه‌های اصلی فرد متوکل در نظر گرفته شده که در ارتباط با امام خمینی (ره) به‌عنوان نمونه حالت سکون و عدم توجه به رد و قبول دیگران را در حادثه بازگشت امام به تهران و کلمه «هیچ» در جواب سؤال خبرنگار دید و یا ویژگی راضی بودن متوکل به تقدیرات الهی را می‌توان در حادثه فوت فرزند اول ایشان مشاهده کرد، که ایشان چه صبر و استقامتی در این مساله داشتند. بنابراین فرد متوکل با کسب همه این ویژگی‌ها و قرار گرفتن در مقام توکل می‌تواند کنش‌هایی مناسب در ارتباط با مسائل و مشکلات در سطح اجتماعی داشته باشد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Ansari, K. A. (1996). *Manazil al-Sayrin*. Darul Alam.
- Ibn Manzoor, M. I. M. (1993). *Arabic Language*. Dar al-Fikr for Printing and Publishing and Al-Tawzi'.
- Jarr, K. (1991). *Farhang Laros*. Amir Kabir.
- Jurjani, A. i. M., & Seema, N. (1958). *Al-Tarifat*. Dar al-Kitab al-Ulmiya.
- Khomeini, R. (1959). *Sahifa Imam Collection 23 volumes*. Institute for Organization and Publishing of Imam's Works.
- Khomeini, R. (1968). *Sharh Junod Aql wa Jahl*. Institute of Printing and Broadcasting.
- Khomeini, R. (1969a). *Etiquette of Salah*. Publishing House of Urooj.
- Khomeini, R. (1969b). *Sharh 40 Hadith*. Masissah Chap-e-Nashar Urooj.
- Moin, M. (1992). *Farhang Moin*. Amir Kabir.
- Mustafawi, H. (1989). *Tahaqiq fi Kalamat al-Qur'an al-Hakim*. Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Naraqi, A. b. M. M. (1969). *Mi'raj al-Saada*. Islamic Seminary.
- Raghib Esfahani, H. b. M. (1968). *Language of Arabs*. Nashar Darul Alam.
- Rajaei, G. A. (2003). *Sufferings from the Seerah of Imam Khomeini*. Arooj Publishing House.
- Sajjadi, S. J. (1991). *Dictionary of Irfani Terms and Interpretations*. Tahuri.
- Salehi Manish, M. (2003). *Al-Maarif Qur'an*. Bustan Kitab (Anthologies of the Office of Islamic Propagation, Hoz-e-Ilma Qom).
- Tabarsi, F. b. H. *Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Dar al-Marifa.
- Tabatabaei, S. M. H. (1984). *Tafsir al-Mizan*. Antarhat-e-Islami.
- Tareehi, F. a.-D. b. M. (1983). *Majma Al-Bahreen*. Chap Ahmad Hosseini.
- Tusi, K. N. a.-D. (1976). *Ausaf al-Ashraf*. Ayat Ashraq.